

Presentació

Els treballs d'inventari i estudi de la premsa publicada en llengua catalana són gairebé tan antics com l'aparició dels primers periòdics. L'autor de la primera visió històrica del periodisme a Catalunya, Josep Pella i Forgas —«Periodisme. Estudis històrics del de Catalunya» (1879)—, destaca la importància de la primera onada de premsa en català en el marc del desenvolupament general del sistema de premsa en castellà a Catalunya, l'any mateix que apareix el primer diari en català. Descomptant dues gasetes de 1641 i una de 1810, durant dos períodes d'administració francesa, a més dels mesos bilingües català-francès del *Diari de Barcelona y del Govern de Catalunya*, sorgeixen alguns periòdics en català a Catalunya, les Illes Balears i València¹ entre un nombre molt més gran i continuat de premsa en castellà. Diversos autors publiquen treballs descriptius a escala general i local, fins que Joan Givanel i Mas publica els tres volums de la seva *Bibliografia catalana. Premsa* (1931-1937).

El de Givanel és el primer i únic gran catàleg general i sistemàtic que comprèn tots els territoris de llengua catalana, i també altres poblacions d'Espanya, la resta d'Europa i Amèrica on hi ha hagut també periòdics en català. Simultàniament, hi ha a Catalunya altres obres d'interès sobre la premsa comarcal —*Premsa de Catalunya* (1931), de Lluís Bertran i Pijoan— i una llista de la totalitat de la premsa catalana elaborada per Joan Torrent a *La Presse Catalane depuis 1641 à 1937* (1937). Joan Torrent i Rafael Tasis publiquen una *Història de la premsa catalana* (1966), en dos volums, que és una actualització comentada de la de Givanel. Una mica anterior a Givanel, hi ha a València l'obra de Josep Navarro Cabanes: *Catàleg bibliogràfic de la premsa valenciana: escrita en nostra llengua y publicada en Valen-*

1. En tota l'obra s'utilitza indistintament el nom històric de *València* i el més modern de *País Valencià* per referir-nos a aquest territori.

cia, pobles de la província i per las colonies valencianes en Madrit, Barcelona, Zaragoza i repúbliques americanes: 1586-1927 (1927). A les Illes Balears, la referència bibliogràfica més antiga és el treball no publicat de Benito Pons Fàbregues: *Bibliografía de las publicaciones periódicas impresas desde 1779 hasta hoy en las Baleares*, de 1903.

Durant els darrers decennis del segle xx, hi ha un desplegament important dels estudis sobre la premsa en general, i també sobre la premsa en català, afavorits per la transmissió d'aquesta tradició a través de les escoles de periodisme i de les facultats universitàries. La millora del coneixement planteja aviat la necessitat de revisar i actualitzar els catàlegs històrics, amb l'aplicació de nous criteris metodològics, i també l'interès de poder disposar d'una visió històrica i analítica dels orígens i l'evolució de la premsa en català, més enllà del simple inventari i descripció dels periòdics.

La necessitat de revisió dels catàlegs històrics té a veure amb els criteris emprats per a la seva elaboració. Des de la perspectiva actual, l'obra de Givanel —com a referència principal i fonamental— adopta un criteri massa ampli en la inclusió de publicacions, tant pel que fa a la periodicitat, com als usos lingüístics i a la individualitat de les capçaleres. És un criteri de totalitat que aspira a reunir el nombre més gran possible de publicacions —un total de 3.152, fins a l'any 1925 on arriba l'obra— com a prova de la importància numèrica de la premsa que utilitza la llengua catalana, expressió de la força cultural de la Renaixença, de la qual l'any 1933 se celebra el primer centenari. L'obra en dos volums de Josep Maria Miquel i Vergés, *La premsa catalana del vuit-cents* (1937), es dedica expressament a la celebració d'aquest aniversari, amb una selecció dels periòdics i revistes més significatius.

De l'enfocament general i del criteri de totalitat de Givanel es deriven algunes limitacions per a un coneixement més precís de l'abast i significació de la primera història de la premsa en català:

a) La inclusió de publicacions anuals, que moltes vegades no corresponen al concepte genuí de *publicació periòdica*. La consideració de publicacions anuals pot ser acceptada i matisada en obres de caràcter local, mentre que en una obra de caràcter general produiria interferències que solen ser motiu de confusió.

b) La inclusió sense criteris prou definits de periòdics en castellà que es consideren bilingües, que haurien de ser objecte d'una investigació específica i extensa, ja que no hi ha encara un inventari ni un catàleg de la premsa en castellà publicada a Catalunya.

c) La inclusió d'entrades separades dedicades a segones i terceres etapes de publicacions ja catalogades, com si fossin publicacions noves.

d) La mera numeració de les entrades de publicacions, sense incorporar-hi elements d'anàlisi per poblacions ni territoris que permetin l'elaboració ni el tractament de dades quantitatives.

Amb un objectiu genuïnament bibliogràfic, Givanel adopta una metodologia descriptiva i duu a terme un buidat d'arxius, biblioteques i col·leccions públiques i privades en una obra de la qual són deutors tots els investigadors posteriors, en major mesura del que ell mateix ho és dels qui el precediren. Amb el reconeixement inexcusable que mereix aquesta obra monumental per la seva contribució gairebé fundacional als estudis sobre la premsa catalana, n'hem afrontat la revisió i actualització, amb la d'altres obres importants a tota l'àrea lingüística, per fer un nou pas endavant, recollint les aportacions i innovació de la recerca posterior en diversos àmbits locals, associatius, vocacionals i universitaris. La *Història de la premsa catalana* de Joan Torrent i Rafael Tasis, tot i que no està concebuda com un catàleg —no hi ha fitxes ni numeració, tot i l'ordenació segons una classificació temporal i temàtica dels periòdics—, és molt interessant per a la recerca a Catalunya, ja que abraça el període posterior a 1925, on acaba Givanel, i aporta articles descriptius i valoratius de molt interès pel que fa a la comprensió de la importància i significació de les publicacions.

Per al període estudiat en aquest primer volum de la nostra obra, que acaba el 1898, el catàleg de Givanel continua sent la referència general. El resultat de la revisió d'acord amb els criteris detallats més amunt —i detallats en «Annex. Revisió del catàleg de Joan Givanel i Mas»— ha estat descartar 325 entrades, de les quals 244 corresponen a periòdics de Catalunya, 54 valencians, 23 balears i 4 de fora del domini lingüístic. De la investigació pròpia, n'ha resultat la incorporació de 42 entrades noves, de les quals 14 corresponen a periòdics de Catalunya, 23 valencians, 4 balears i 1 de fora del domini lingüístic.

El projecte d'elaboració d'un catàleg històric general de la premsa en català sorgeix en el si del Grup de Recerca en Periodisme de la Universitat Pompeu Fabra com una investigació en diverses etapes. En aquest volum, presentem el resultat de la primera part, «L'eclosió de periòdics, 1641-1898», que va des dels orígens fins al final del segle XIX i ha estat duta a terme amb el suport del Programa de recerca 2008-2010 de l'Institut d'Estudis Catalans (PT2008-S0502-GUILLAMET01). L'obra fa referència al segle XIX i amb més intensitat la seva segona part, bé que la referència a 1641 és obligada per les dues gasetes publicades aquell any. L'objectiu ha estat revisar i actualitzar els inventaris i catàlegs anteriors, alhora que estudiar les condicions polítiques, socials i culturals en què es produeixen el naixement i evolució de la premsa en català.

L'existència de dues gasetes franceses traduïdes al català l'any 1641, tot i ser els primers periòdics publicats en la nostra llengua, ens fa situar en aquest any l'inici de l'obra, bé que el segle i mig llarg que s'escola fins a 1810 pot donar una impressió equívoca sobre el període i el procés estudiats. Els dos periòdics en català publicats aquest any, novament sota l'Administració francesa, sí que marquen ja l'indici d'una eclosió que es confirma després de 1865. S'ha posat el límit d'aques-

ta primera fase en el final del segle XIX, atenent l'impuls que pren el catalanisme polític amb el canvi de segle i l'aparició dels primers partits polítics que el representen, amb l'impuls correlatiu que pren la premsa en català, en el marc també dels avenços del sistema general de premsa en castellà. S'ha triat la data concreta de l'any 1898, perquè el dia 1 de gener de 1899 neix *La Veu de Catalunya*, òrgan del catalanisme conservador i ben aviat de la Lliga Regionalista, l'existència de la qual caracteritza en bona part l'etapa següent de la premsa en català, fins al tall històric de la Guerra Civil de 1936-1939.

Sota la direcció de Jaume Guillaumet i la coordinació de Marcel Mauri, l'equip de recerca ha estat format per un total de quinze investigadors, vuit dels quals del mateix GRP-UPF i la resta d'altres universitats i investigadors independents. Francesc-Andreu Martínez Gallego de la Universitat de València per a València i Arnau Company Mates, del Grup d'Estudi de la Cultura, la Societat i la Política al Món Contemporani de la Universitat de les Illes Balears, per a les Illes Balears, s'han fet càrrec de la investigació als seus àmbits respectius. El gros més important de nombre de periòdics corresponents a Barcelona i les ciutats principals de la província ha estat a càrrec de Sergi Cortiñas, Ariadna Fernández Planells, Carles Pont, Ruth Rodríguez i Francesc Salgado, amb la col·laboració de Josep Maria Figueres, de la Universitat Autònoma de Barcelona. La província de Girona ha estat a càrrec de Lluís Costa de la Universitat de Girona, la de Lleida de Carles Pont, i la de Tarragona de Josep Maria Grau, arxiver, i Xavier Ferré i Àngela Buj de la Universitat Rovira i Virgili. Fabiola Alcalá s'ha fet càrrec dels periòdics de fora del domini lingüístic.²

La revisió i actualització dels inventaris i catàlegs històrics s'ha basat en l'obra de Givanel com a catàleg universal per a tots els territoris dins i fora del domini lingüístic, i també les altres ja esmentades per a Catalunya, València i les Illes Balears, a més de nombroses obres locals que es relacionen amb les anteriors, en l'apartat de bibliografia. A manca d'exemplars conservats a arxius i biblioteques, es considera provada l'existència de periòdics dels quals es té coneixement per referències bibliogràfiques i periodístiques, sempre que hi hagi almenys una indicació de l'any d'aparició. La recerca s'ha basat en la consulta i revisió d'un gran nombre d'arxius, hemeroteques i altres fons documentals —fins a un nombre de seixanta-vuit, dels quals quaranta-set a Catalunya, cinc a les Illes Balears, onze a València i cinc fora del domini lingüístic català.

2. Les fitxes i els articles de cada periòdic porten la referència de les inicials de l'investigador responsable: Jaume Guillaumet Lloveras (JGL); Marcel Mauri i de los Ríos (MMR); Francesc-Andreu Martínez Gallego (FMG); Arnau Company Mates (ACM); Sergi Cortiñas Rovira (SCR); Ariadna Fernández Planells (AFP); Carles Pont Sorribes (CPS); Ruth Rodríguez Martínez (RRM); Francesc Salgado de Dios (FSD); Josep Maria Figueres i Artigues (JFA); Lluís Costa Fernández (LCF); Josep Maria Grau (JMG); Xavier Ferré (XF); Àngela Buj (AB), i Fabiola Alcalá (FA).

Per al registre de les dades descriptives dels periòdics s'ha elaborat una fitxa històrica i hemerogràfica, resultat dels avenços en aquestes disciplines durant la segona part del segle xx, deutora principalment dels treballs de Jacques Kayser, adaptats al castellà per Josep M. Casasús, de Celso Almuiña i de l'adaptació d'aquesta al català per Pere Anguera, Antoni Gavaldà i Xavier Pujadas, a més dels models propis ja utilitzats en obres anteriors, com la *Història de la premsa andorrana, 1917-1925* i la *Història de la premsa de Figueres, 1809-1980*, obres totes relacionades en l'apartat de bibliografia. Aquesta fitxa, que es presenta a part, preveu tots els supòsits històrics i hemerogràfics que permetin utilitzar-la en totes les etapes de la investigació i amb relació a tots els territoris i estats on hi ha hagut periòdics que utilitzen el català com a primera llengua editorial.

L'obra que presentem està formada pels apartats següents:

a) Llista general de periòdics, presentats per territoris i per poblacions, seguint-ne l'ordre alfabètic i el cronològic de l'aparició dels periòdics en cada un d'ells.

b) Fitxes històriques i hemerogràfiques de cada periòdic, seguides d'articles descriptius breus de cada un d'ells, pel mateix ordre.

c) Llistes de balanç del nombre de periòdics, de la seva publicació per anys, de la seva durada o dels temes tractats, pel mateix ordre.

d) Articles de balanç general i d'anàlisi per territoris.

En nom propi i del Grup de Recerca en Periodisme - UPF agraïm el suport a la realització del projecte rebut de l'Institut d'Estudis Catalans, en nom del qual ha actuat com a tutor Josep M. Casasús. Agraïm també al personal de tots els arxius i biblioteques consultats la seva col·laboració i, de manera molt especial, la de la Biblioteca de Catalunya i de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Un agraïment especial volem expressar al Servei de Publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans per la labor exhaustiva de revisió i correcció editorial d'una obra complexa com aquesta.

FITXA HISTÒRICA I HEMEROGRÀFICA

1. TÍTOL DE LA PUBLICACIÓ:
 SUBTÍTOL:
 LEMES:
 ALTRES ELEMENTS: (de la capçalera)
2. LLOC D'EDICIÓ:
 POBLACIÓ:
 COMARCA: (el nom es posa entre parèntesis, segons la divisió actual)
 PROVÍNCIA: (el nom es posa entre parèntesis si no correspon al moment de publicació)

ESTAT: (en el moment de publicació i entre parèntesis l'actual)

3. DATA DEL PRIMER NÚMERO: dd/mm/aaaa (en cas de desconeixement total o parcial de la data s'utilitzarà la fórmula 00/00/0000)
4. DATA DE L'ÚLTIM NÚMERO: dd/mm/aaaa (en cas de desconeixement total o parcial de la data s'utilitzarà la fórmula 00/00/0000)
5. ÈPOQUES: (segons la numeració del periòdic)
6. PERIODICITAT: (tretze modalitats possibles: diària, quadrisetmanal, trisetmanal, bisetmanal, setmanal, desenal, quinzenal, bimensual, mensual, bimestral, trimestral, quadrimestral, semestral)
7. LENGUA O LENGÜES: (vuit modalitats possibles: català; català i castellà; català i francès; català i anglès; català, castellà i francès; català, castellà i anglès; català, francès i anglès; català, castellà, francès i anglès)
8. PERCENTATGES D'ÚS: (s'estima en percentatges aproximats per a cada llengua)
9. CONTINGUTS: (sis modalitats: informació, política, cultura, humor, religió i agricultura)
10. ORIENTACIÓ POLÍTICA: (p. ex.: republicana)
11. ÒRGAN DE PARTIT: (p. ex.: Partit Demòcrata Republicà Federal)
12. TENDÈNCIA: (p. ex.: sector intransigent)
13. EDICIÓ: (noms de persones físiques o jurídiques)
Adreça de redacció i administració
14. DIRECCIÓ: (noms dels directors)
15. REDACCIÓ: (noms dels redactors)
Noms de dibuixants, fotògrafs, corresponsals, col·laboradors habituals, si escau
16. IMPRESSIÓ: (noms de persones físiques o jurídiques)
Adreça
17. FORMAT: (p. ex.: quart, foli, gran foli, octau)
18. MIDES: (base × altura, en centímetres)
19. TÈCNICA D'IMPRESSIÓ: (set modalitats: tipografia, gravat al buit, òfset, còpies manuscrites, velografia, multicopista, fotocòpies)
20. COLORS: (quatre modalitats: blanc i negre, bicolor, tricromia, quadricromia)
21. NOMBRE HABITUAL DE PÀGINES:
22. NOMBRE HABITUAL DE COLUMNES:
23. TIRATGE: (amb indicació de la font, quan sigui possible)
24. PREU DE VENDA: (en rals, quarts, pessetes, cèntims, francs, doblers, quinzets, aguilletes, diners, pesos, dòlars i *perras chicas*)
25. PREU DE SUBSCRIPCIÓ:
Mensual i trimestral a la població
Trimestral fora de la població
26. SUPLEMENTS I EDICIONS EXTRAORDINÀRIES:

27. INCIDÈNCIES:
 - SUSPENSIONS. QUINES?
 - MULTES. QUINES?
 - ALTRES
28. COLLECCIONS CONSERVADES: (llista desplegable d'opcions, a part, i altres)
 - TIPUS DE COLLECCIÓ: (quatre modalitats: completa, extensa, incompleta, números solts)
29. REFERÈNCIES: (referències bibliogràfiques i periodístiques que acreditin dades de la fitxa)
30. OBSERVACIONS

ARXIU CONSULTATS

Catalunya

Arxiu Administratiu de Sant Sadurní d'Anoia (AASSA)
 Arxiu Comarcal de l'Alt Camp (ACAC)
 Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà (ACCB)
 Arxiu Comarcal de la Garrotxa (ACG)
 Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany (ACPE)
 Arxiu Comarcal del Vallès Oriental (ACVO)
 Arxiu de Berga (AB)
 Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA)
 Arxiu del Museu del Vi (VINSEUM)
 Arxiu Històric Comarcal de Manresa (AHCM)
 Arxiu Històric de Sabadell (AHS)
 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)
 Arxiu Històric de la Ciutat de Girona (AHCG)
 Arxiu Històric del Museu de Badalona (AHMB)
 Arxiu Municipal d'Argentona (AMA)
 Arxiu Municipal de Mataró (AMM)
 Arxiu Municipal de Palafrugell (AMP)
 Arxiu Municipal de Palamós (AMPA)
 Arxiu Municipal de Valls (AMV)
 Arxiu Tomàs Puig de Foixà (ATPF)
 Biblioteca Balmes de Vic (BBV)
 Biblioteca Central d'Igualada (BCI)
 Biblioteca Comarcal de Terrassa (BCT)
 Biblioteca de Catalunya (BC)
 Biblioteca de Sallent (BS)

Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès (BAB)
Biblioteca de la Universitat de Barcelona (UB)
Biblioteca de la Universitat de Girona (UdG)
Biblioteca de la Universitat de Lleida (UL)
Biblioteca de la Universitat Pompeu Fabra (UPF)
Biblioteca del Seminari Diocesà de Girona (BSDG)
Biblioteca Fages de Climent de Figueres (BFCF)
Biblioteca Figueres de Barcelona (BFB)
Biblioteca Marià Vayreda d'Olot (BMVO)
Biblioteca Municipal de Terrassa (BMT)
Biblioteca Museu Víctor Balaguer (BVB)
Biblioteca Popular de la Caixa d'Estalvis Laietana de Mataró (BPCEL)
Biblioteca Popular de Valls (BPV)
Biblioteca Pública Arús (BParús)
Biblioteca Pública de Canet de Mar (BPC)
Biblioteca Pública de Girona (BPG)
Biblioteca Pública de Reus (BPR)
Biblioteca Santiago Rusiñol de Sitges (BSR)
Centre de Lectura de Reus (CLR)
Col·lecció Aurèlia Guillamet Navarra de Figueres (CAGN)
Hemeroteca Caixa Tarragona (HCT)
Hemeroteca de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)
Institut d'Estudis Ilerdencs (IEI)
Institut d'Estudis Vallencs (IEV)
Institut del Teatre (IT)
Museu Episcopal de Vic (MEV)

Arxius de les Illes Balears

Biblioteca Bartomeu March (Palma) (BBM)
Biblioteca Lluís Alemany i Vich (Maó) (BLAV)
Biblioteca Municipal de l'Ajuntament de Palma (BMAP)
Biblioteca Pública de Maó (BPM)

Arxius de València

Arxiu Municipal d'Alcoi (AMAlcoi)
Arxiu Municipal d'Alzira (AMAlzira)
Arxiu Municipal de Castelló de la Plana (AMCP)
Arxiu Municipal de Dénia (AMD)

Arxiu Municipal de València (AMV)
 Biblioteca de València (BV)
 Biblioteca de la Universitat de València (BUV)
 Biblioteca General (BGMA)
 Biblioteca Pública d'Alacant (BPA)
 Hemeroteca Municipal de València (HMV)
 Institut de Cultura Juan Gil Albert d'Alacant (ICJGA)
 Universitat de València - Biblioteca General d'Humanitats (UV-BGH)

Altres arxius

Biblioteca Nacional de Madrid (BNM)
 Biblioteca Virtual de la Diputació de Barcelona (BVDB)
 Biblioteca Virtual de Prensa Histórica (BVPH)
 Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes (BVMC)
 Fons local de publicacions periòdiques digitalitzades de la Diputació de Barcelona (FLPPDDB)
 Hemeroteca Municipal de Madrid (HMM)
 Museo Bacardí de Santiago de Cuba (MBSC)

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

General i metodològica

- ALMUIÑA, Celso (1990). «Fondos y metodología para el análisis de la prensa local». A: *Fuentes y métodos de la historia local: Actas*. Zamora: Instituto de Estudios Zamoranos Florián de Ocampo (CSIC): Diputación de Zamora: Confederación Española de Centros de Estudios Locales, p. 389-399.
- CASASÚS, Josep Maria (1971). *Ideología y análisis de los medios de comunicación*. Barcelona: Dopesa.
- GALVADÀ TORRENS, Antoni; MORENO SÁEZ, Francisco; SERRA BUSQUETS, Sebastià (1994). «Models de catàlegs de publicacions periòdiques. El cas d'Alacant, Tarragona i les illes Balears». A: SERRA, Sebastià; COMPANY, Arnau (coord.). *La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 27-50.
- GIVANEL I MAS, Joan (1931-1937). *Bibliografia catalana: Premsa*. Barcelona: Fundació Rafael Patxot. 3 v.
- KAYSER, Jacques (1963). «Le quotidien français». *Cahiers de la Fondation National des Sciences Politiques* [París], núm. 122. [Traduït al castellà com *El diario francés* (1983). Barcelona: Mitre]
- MIQUEL I VERGÉS, Josep Maria (1937). *La premsa catalana del vuit-cents*. Barcelona: Barcino. 2 v.
- PONT SORRIBAS, Carles; GUILLAMET LLOVERAS, Jaume (2009). *Història de la premsa andorrana, 1917-2005*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.

- TORRENT, Joan (1930). «Assaig d'un cens de la premsa catalano-balear». *Butlletí de la Federació de la Premsa Catalano-Balear* [Barcelona], núm. 4 (maig).
- TUBINO, Francisco María (1890). *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*. Madrid: Imprenta y Fundación de M. Tello.

Catalunya

- AGUADÉ, Enric (1996). *Impressors i llibreters a Reus: 1720-1900*. Reus: Centre de Lectura.
- (1998). *Bibliografia reusenca fins el 1900*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- ALSINA VALLS, Salvador (1964-1965). «Casi un siglo de prensa badalonesa». *Revista de Badalona* [Badalona], núm. 1233, p. 9.
- ALVAREZ CALVO, Joaquín (1940). «Diario de Barcelona. Su fundación e historia. 1792-1938». *Periodismo, Fulletó-revista Periodismo 1792-1938*. Barcelona: Imprenta La Neotipia.
- ANGUERA, Pere (1989). *L'ombra de l'Estel Blanc: estudis sobre el catalanisme polític*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- (1999). «Lo que passa. Primera revista satírica catalana al Camp de Tarragona». A: ANGUERA, Pere. *Societat, sociabilitat i ideologia a l'àrea reusenca*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- ANGUERA, Pere; GAVALDÀ, Antoni; PUJADAS, Xavier (ed.) (1996). *La premsa a la província de Tarragona durant la segona República, 1931-1936*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- ARCO MUÑOZ, Luis del (1908). *El periodismo en Tarragona: Ensayo histórico-bibliográfico*. Tarragona: Boletín Arqueológico.
- BERTRAN I PIJOAN, Lluís (1931). *Premsa a Catalunya*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- CADENA, Josep Maria (1972). *Periodismo humorístico (Barcelonès) del siglo XIX*. Tarragona: Ajuntament de Torredembarra, p. 31-133. [Premio Nacional de Periodismo Juan Mañé y Flaquer]
- CAMPABADAL I BERTRAN, Mireia (ed.) (2009). *Diario del sitio y defensa de Barcelona [el setge de Barcelona, 1713-1714]*. València: Tres i Quatre. [Estudi introductori d'Agustí Alcoberro i Xevi Camprubi]
- CARNER, Antoni (1961). «Brevisima historia del periodismo igualadino». *Revista Igualada* [Igualada], núm. 1000.
- CASACUBERTA, Josep Maria (1956). *'Lo Verdader Català', primer òrgan periodístic de la Renaixença*. Barcelona: Barcino.
- COLL, Maria (1976). *Aportació per a una bibliografia terrassenca*. Terrassa: Patronat Fundació Soler i Palet.
- CORMINAS, Juan (1849). *Suplemento a las Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes publicado por el Excmo. e Ilmo. Sr. D. Félix Torres Amat por el doctor Juan Corminas, presbítero canónigo de Burgos*. Burgos: Imprenta Arnáiz. [Inclòs en l'edició facsímil del dit *Diccionario crítico de los escritores catalanes* (1973), Barcelona, Curial, que inclou un capítol titulat «Algunas publicaciones periódicas»]
- COSTA, Francesc (1982). *La premsa a Mataró: 1820-1980*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- COSTA I FERNÁNDEZ, Lluís (1987). *Història de la premsa a la ciutat de Girona, 1787-1939*. Girona: Ajuntament de Girona.
- COSTAS I JOVÉ, Francesc (1983). «Premsa valenca del segle XIX: *Lo Marfull*. Setmanari popular». *Quaderns de Vilaniu* [Valls: Institut d'Estudis Vallencs], núm. 3.

- COSTAS I JOVÉ, Francesc (1988). *La Pàtria Catalana*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs.
- CULLA, Joan B.; DUARTE, Àngel (1991). *La premsa republicana*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- DANÉS, Joaquín (1959). *Exposició bibliogràfica commemorativa del centenari de la premsa local olotense*. Olot: Ayuntamiento de Olot. Comisión de Cultura. [Catàleg]
- DUARTE, Àngel (2004). *Història del republicanisme a Catalunya*. Lleida: Pagès; Vic: Eumo.
- DURAN I TORT, Carola (1998). *Índexs de 'La Renaixensa': Barcelona, 1871-1880*. Barcelona: Barcino.
- (2001). *La Renaixensa: primera empresa editorial catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ETTINGHAUSEN, Henry (1993). *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes. 4 v.
- (2000). *Notícies del segle XVII: la premsa a Barcelona entre 1621 i 1628*. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.
- FABRE, Jaume (1990). *Història del fotoperiodisme a Catalunya (1885-1976)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- FERRAN, Marc (1992). *Humor i sàtira a Reus: La premsa satírica (1868-1936)*. Reus: Centre de Lectura.
- FIGUERAS, Gisela (2006). *Inventari de l'hemeroteca local: Publicacions periòdiques sabadellenques (1854-2004)*. Sabadell: Arxiu Històric de Sabadell.
- FIGUERES, Josep Maria (1981). 'La Renaixensa', diari de Catalunya. Barcelona: Rafael Dalmau.
- (1985). «Literatura catalana al *Diari Català*, 1879-1881». A: *Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Tarragona: Salou: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1989). *La premsa valenca en el marc de la premsa catalana a la segona meitat del s. XIX*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs.
- (1999). *El primer diari en llengua catalana: 'Diari Català' (1879-1881)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2001). «El *Diari Català*. El catalanisme radical i la Restauració. Assaig de conclusions». *El Contemporani* [Barcelona], núm. 23.
- FONT, Melcior (1926). «La Jove Catalunya». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 21 (març).
- GARCIA PONS, Enrique (19??). *Historia de la premsa badalonesa. 1868-1939*. Badalona: Ajuntament de Badalona.
- GARCÍA NIETO, M. Carmen (1958). *La premsa diària de Barcelona de 1895 a 1910*. Tesi doctoral inèdita. Barcelona: Facultat de Filosofia y Letras.
- GIRBAL, Enrique Claudio (1875). *Memorias literarias de Gerona*. [Inclou dades ordenades sobre la premsa de la ciutat]
- (1879). *Escritores gerundenses*. Girona: Establecimiento Tipográfico de Gerardo Cumane y Fabrellas.
- (1894). «El periodismo en Gerona». *Revista de Gerona*, vol. XVIII.
- GIVANEL I MAS, Joan (1920). *Publicacions periòdiques barcelonines escrites en llengua catalana des de 1879 a 1916*. Barcelona: Impremta Casa de Caritat.
- (1927). «Algunes notes referents al periodisme barceloní de 1840 a 1844». A: *Homenaje a Bonilla y San Martín*. Madrid: Universidad Central de Madrid. Facultat de Filosofia y Letras: Imp. Vda. e Hijos de Jaime Ratés, p. 369-387.
- (1933). *Materials per a la bibliografia de la premsa barcelonesa, 1881-1890*. Barcelona: Altés (Publicacions de La Revista; 113).

- GRAHIT, Emili (1878). «La Gazzette de Gironne». *Revista de Gerona*, vol. II, p. 310.
- GRAS Y ELÍAS, Francisco (1904). *El periodismo en Reus desde el año 1813 hasta nuestros días*. Tarragona: Tipografía de F. Artis é Hijo.
- GRAU, Josep M.; PUIG, Roser (1995). «La història de la premsa». A: *La premsa i la història a la Conca de Barberà, 1889-1939*. Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà.
- GUILLAMET, Jaume (1977). *La premsa de les comarques gironines*. Barcelona: Selecta.
- (1983). *La premsa comarcal: un model català de periodisme popular*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- (1992). *La formació de la premsa moderna: Periodisme informatiu, cultural i polític a la Barcelona progressista, 1841-1843*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- (2003). *Els orígens de la premsa a Catalunya: Catàleg de periòdics antics, 1641-1833*. Barcelona: Arxiu Municipal de Barcelona.
- (2010). *L'arrencada del periodisme liberal: Política, mercat i llengua a la premsa catalana, 1833-1874*. Vic: Eumo.
- GUILLAMET, Juan (1958). «Apuntes para una historia del periodismo figuerense». *Vida Parroquial* [Figueres], núm. 500.
- GUILLAMET LLOVERAS, Jaume; MORENO CHACÓN, Manuel; TEIXIDOR COLOMER, Anna; TESTART GURI, Albert (2010). *Història de la premsa de Figueres, 1809-1980*. Figueres: Ajuntament de Figueres.
- HERAS, Antonio; SÁNCHEZ, Isabel (1994). *'Lo que passa' (1868): Primer setmanari en català de Tarragona*. Tarragona: Hemeroteca Caixa Tarragona.
- HUERTAS, Josep M. (dir.) (1994). *200 anys de premsa diària a Catalunya (1792-1992)*. Barcelona: Fundació Caixa de Catalunya: Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- MAS I JORNET, Claudi (1902). *Notes sobre'l moviment intel·lectual i artístic de Vilafranca del Penedès durant el segle XIX*. Vilafranca del Penedès: Oliva.
- MIRALPEIX BALLÚS, Concepció (1981). *La premsa a la ciutat de Vic al segle XIX*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- MIRAMBELL, Enrique (1949). «Las colecciones de prensa local de la Biblioteca Pública de Gerona». A: *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, IV. Girona.
- MIRET, Maria Teresa (1983). *La premsa a Igualada*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- MOLIST POL, Esteban (1964). *El 'Diario de Barcelona', 1792-1963: Su historia, sus hombres y su proyección pública*. Madrid: Editora Nacional.
- MONCASI SALVIÀ, Nativitat (1987). *La premsa a la ciutat de Balaguer, 1862-1936*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- OLLER, Joan Manuel (2002). *Apunts per a una història de la premsa terrassenca*. Terrassa: Terrassa Viva.
- PALOMERA, Maria Mercè (1982). *Cent anys de premsa a Ripoll (1881-1980)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- PELLA I FORGAS, Josep (1879). «Periodisme. Estudis històrics del de Catalunya». *La Renaixença* [Barcelona].
- PICH, Josep (2003). *Almirall i el 'Diari Català' (1879-1881): L'inici del projecte politicoideològic del catalanisme progressista*. Barcelona: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives; Vic: Eumo.
- (2006). *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*. Catarroja; Barcelona: Afers.

- PUIG, Roser; GRAU, Josep Maria; FELIP, Jaume (1995). *La premsa i la història a la Conca de Barberà, 1889-1939*. Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà.
- PUIG PUJOL, Joan (1972). *86 anys de premsa local, Sabadell 1853-1938*. Sabadell: Riutort.
- PUIGBERT BUSQUETS, Joan (1984). «*Lo Rossinyol, un setmanari integrista gironí (1885-1887)*». *Annals de l'IEG* [Girona], núm. 26, p. 405-423.
- QUEROL I ROVIRA, Carles (1987). *Un segle de premsa, en Sant Sadurní d'Anoia (1887-1987)*. Sant Sadurní d'Anoia: Ajuntament de Sant Sadurní d'Anoia.
- REGULL, Pere (1961). *La premsa local*. Vilafranca del Penedès.
- SANTASUSAGNA, Joaquim [1949 (1982)]. *Reus i els reusencs en el renaixement de Catalunya fins el 1900*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- SAPENA, Carles (1980). «La premsa palamosina». *Proa de Palamós* [Palamós], núm. 132.
- SAULEDA, Pere; SAULEDA, Jordi (2006). *El Sant Pol de l'Avi*. Sant Pol de Mar.
- SOL I CLOT, Romà; TORRES, M. Carme (1978). *Lleida i el fet nacional català*. Barcelona: Edicions 62.
- SOL I CLOT, Roman (1953). *150 años de prensa en Lérida*. Lleida: Instituto de Estudios Ilerdenses.
- SOLÀ I DACHS, Lluís (1972). *Un segle d'humor català*. Barcelona: Bruguera.
- (1978). *L'humor català, 2. La premsa humorística (I)*. 'L'Esquella de la Torratxa', 'Cu-cut!' i 'El Be Negre'. Barcelona: Bruguera.
- (1978). *Història dels diaris en català. Barcelona 1879-1976*. Barcelona: Edhasa.
- (1979). *L'humor català, 3. La premsa humorística (II)*. 'Papitu', 'En Patufet' i 'Xut'. Barcelona: Bruguera.
- SUBIRÀ, Joan (1983). *La premsa a Granollers, 1882-1982*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. 2 v.
- SUNYER I MOLINÉ, Magí (1984). *Els marginats en la literatura del Grup Modernista de Reus*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- TARRAGÓ PLEYÁN, José Antonio (1953). *Bibliografía sobre prensa periódica ilerdense*. Lleida: Instituto de Estudios Ilerdenses.
- TORRENT, Joan (1937). *La presse catalane depuis 1641 jusqu'au 1937*. Barcelona: Agrupació Professional de Periodistes. [Palais International de la Presse, Exposition de Paris. Edité par le Commissariat de Propagande de la Generalité de Catalogne. Barcelona]
- TORRENT, Joan; TASIS, Rafael (1966). *Història de la premsa catalana*. Barcelona: Bruguera. 2 v.
- TOUS I VALLVÉ, Jordi. *La formació del catalanisme polític a Reus: 'Lo Somatent' (1886-1903)*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- VINYAS I COMAS, Joan (1932). *Memòries d'un gironí*. Girona: Imp. Masó.
- VIVES BRESÓ, M. Joana (1987). *La premsa de Valls al segle XIX*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs: Hemeroteca de la Caixa d'Estalvis Provincial de Tarragona.

Illes Balears

- ALEMANY VICH, Lluís (1974). «La premsa en Menorca. Contribució a su estudio». *Revista de Menorca* [Maó], núm. extraordinari, any LXV, 7a època, p. 5-308.
- ALEMANY VICH, Lluís; MUNTANER BUJOSA, Juan (1955). *Las publicaciones periódicas en Mallorca (contribució a su estudio)*. [Premi Ciutat de Palma] [Inèdit]
- BARBER BARCELÓ, Miguel (1992). *Índice cronológico referido a la obra «La prensa periódica en Menorca», de D. Luis Alemany Vich*. Ciutadella: Nura-Sicoa.

- BOVER DE ROSSELLÓ, Joaquín Maria (1862). *Diccionario bibliográfico de las publicaciones periódicas de las Baleares (1779-1861)*. Palma: Imprenta de la Palma, V. de Villalonga.
- Exposició. Cent anys de premsa periòdica a Menorca. 1811-1911* (1991). Maó: Institut Menorquí d'Estudis.
- MORALES RUIZ, Juan José (1983). *La imprenta y los periódicos en Menorca*. Tesi de llicenciatura inèdita. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Ciències de la Informació, p. 480.
- PONS FÀBREGUES, Benito (1903). *Bibliografía de las publicaciones periódicas impresas desde 1779 hasta hoy en las Baleares*. Palma. [Inèdit]
- ROSSELLÓ, Bartolomé de (1935). *Datos para la historia de la imprenta y del periódico en Ibiza*. [Facsimil editat per Luis Llobet. València, 2003]
- SERRA BUSQUETS, Sebastià; COMPANY MATES, Arnau (1994). «Evolució i perspectives dels estudis d'història de la Premsa a les Illes Balears». *Anàlisi: Quaderns de Comunicació i Cultura* [Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona], núm. 16 (juny), p. 165-183.
- SERRADILLA MUÑOZ, José V. (1988). *Periodismo en Ibiza*. Eivissa: Ibusim.
- VILAVERDE GARCÍA, Camilo (1930). *La prensa y las prensas de Menorca*. Maó: Tipografía Mahonesa.

València

- AGULLÓ SOLER, Antonio (1951). *Periodismo ilicitano del siglo XIX*. Elx: Librería Atenea.
- ALBERT BERENGUER, Isidro (1958). *Bibliografía de la prensa periódica de Alicante y su provincia*. Alacant: Comisión Provincial de Monumentos.
- ARACIL, Rafael; BERNABÉ, Josep Maria; GARCÍA, Martí (1973). «Contribució a un catàleg de la premsa periòdica alcoiana (segles XIX-XX)». A: *I Congrés d'Història del País Valencià*. València: Universitat de València.
- BALLESTER ARTIGUES, Teresa; ESPINÓS QUERO, Antoni; MORENO SÁEZ, Francisco (1993). *La prensa a la Marina Alta: 1840-1990*. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- BLANQUER, José (1977). *La prensa alcoyana a finales del siglo XIX*. Alcoi: Imprenta la Victoria.
- BLASCO, Ricard (1983). *La prensa al País Valencià, 1790-1983: Catàleg bibliogràfic de les publicacions periòdiques aparegudes al País Valencià des de 1790 fins als nostres dies. I. Materials per al seu estudi*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- BORDERÍA, Enric; MARTÍNEZ, Francesc Andreu; RIUS, Inmaculada (1999). *Josep Bernat i Baldoví, 1809-1864: Entre la cultura popular i la política burgesa*. Sueca: Ajuntament de Sueca.
- CARRASQUER, Antoni; CORTÉS, Josepa; FERRI, Andreu de Sales; FURIÓ, Antoni (1984). «Catàleg de la premsa periòdica a Sueca (1868-1984)». *Quaderns de Sueca* [Sueca], núm. 5.
- CASANOVA, Emili (1997). «L'ortografia valenciana de les *Observaciones sobre el Reyno de Valencia* de Cavanilles, segons Vicente Alfonso Lorente». *Cuadernos de Geografía*, núm. 62, p. 615-621.
- CASTELLÓ CANDELA, Antonio (1997). *Inicios de la imprenta en Alcoy, 1824-1897*. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- CERVERA BAÑULS, David (1976). *La prensa valenciana en su aportación a la Renaixença*. València: Ajuntament de València.
- La Correspondencia de Valencia* (27 novembre 1918).

- ESCARTÍ, Vicent Josep; ROCA, Rafael (ed.) (2005). *Constantí Llombart i el seu temps*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- ESPINÓS QUERO, Antoni; POLO VILLASEÑOR, Fernando (1984). *Prensa periòdica a la Marina Alta (1861-1935)*. Xàbia: Ajuntament de Xàbia.
- ESPINOSA GÓMEZ, Francisco (1964). «Sesenta y siete periódicos fueron editados en Elche durante un siglo (1836-1936). En 1913 se publicó el único diario: ciento ocho números de *Nueva Illice*». *Gaceta Illicitana* [Elx] (20 juny 1964).
- ESPINOSA MIRA, José María (1999). «Prensa satírica carlina durant el regnat d'Amadeu de Savoia (1871-1872)». *Millars: Espai i Història* [Castelló de la Plana, UJI], núm. 22, p. 51-76.
- FUSTER, Joan (1976). «Llengua i literatura al País Valencià en el primer terç del segle XIX». A: *La Decadència al País Valencià*. Barcelona: Curial.
- GENOVÉS OLMOS, Eduard (1911). *Catàlech descriptiu de les obres impreses en llengua valenciana des de 1701 fins 1880*. València: Impremta de Manuel Pau.
- LAGUNA, Antonio; LÓPEZ, Andreu (ed.) (1992). *Dos-cents anys de premsa valenciana: I Congrés Internacional de Periodisme: Actes*. València: Generalitat Valenciana.
- LAGUNA, Antonio; ORTEGA, Eduardo (1989). *Un periodista romántico en la revolución burguesa: José María Bonilla*. València: Asociación de la Prensa Valenciana.
- LAGUNA PLATERO, Antonio (2001). *Història de la comunicació: València, 1790-1898*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona; Castelló de la Plana: Servei de Publicacions de la Universitat Jaume I; Barcelona: Universitat Pompeu Fabra; València: Universitat de València.
- LAIRÓN PLA, Aureliano; VERCHER LLETÍ, Salvador (2004). *Catàleg de les publicacions periòdiques d'Alzira (I) (1856-1976)*. Alzira: Ajuntament d'Alzira.
- LLOMBART, Constantí (Carmel Navarro Llombart) (1833). *Los fills de la morta-viva: Apunts bio-bibliogràfics pera la història del Renaixement lliterari llemosí en Valencia*. València.
- LLORENTE, Teodor (1901). «La prensa periódica en Valencia durante el siglo XIX». A: *Almanaque de 'Las Provincias' para 1902*. València: Establecimiento Tipográfico Domenech, p. 283-290.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (1996). *Col·loquis eròtico-burlescos del segle XVIII*. València: Alfons el Magnànim.
- MONTANER, Jordi (1989). *El 'Ciero' no va arribar al segle*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- MORENO SÁEZ, Francisco (ed.) (1995). *La prensa en la ciudad de Alicante desde sus orígenes hasta 1874*. Alacant: Diputació d'Alacant. Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- (1995). *La prensa en la ciudad de Alicante durante la restauración (1875-1898)*. Alacant: Diputació d'Alacant. Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- NAVARRO CABANES, Josep (1927). «Unas notas acerca de la prensa de Castellón». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* [Castelló de la Plana], vol. VIII.
- (1928). *Catalec bibliografic de la premsa valenciana escrita en la nostra llengua y publicada en Valencia, pobles de la provincia i per les colonies valencianes en Madrit, Barcelona, Zaragoza i repúbliques americanes, 1586-1927*. València: Editorial 'Diario de Valencia'. [Reedició]
- (1988). *Prensa valenciana*. València: Asociación de la Prensa Valenciana. [Edició i estudi preliminar a càrrec d'Antonio Laguna]
- ORS MONTENEGRO, Miguel (1982). «Aproximación al estudio de la prensa illicitana: 1836-1980». *L'Arrel* [Elx], núm. 3.
- PIQUERAS ARENAS, José Antonio (1998). *El taller y la escuela*. Madrid: Siglo XXI.
- RIBELLES COMÍN, José. *Bibliografía de la lengua valenciana, o sea catálogo razonado por orden alfabético de autores, de libros, folletos, obras dramáticas, periódicos... desde el establecimiento de*

- la imprenta hasta nuestros días*. Vol. I: 1915. Vol. II: 1929. Vol. III: 1943. Vol. IV: 1978. Madrid. [El volum IV dedica un capítol als periòdics, revistes i butlletins publicats en valencià]
- ROCA, Rafael (2007). *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- ROMEU LLORACH, Jordi (1981). «La premsa en el País Valencià (el caso de Vinarós, 1864-1936)». *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià* [València], núm. 2.
- SARTHOU, Carles (1939). *Datos para la historia de Játiva. Apéndice*. Vol. V. Xàtiva.
- SIMBOR, Vicent (1980). *Els orígens de la Renaixença valenciana*. València: Universitat de València.
- SIRERA, Josep Lluís (1995). *Història de la literatura valenciana*. València: Alfons el Magnànim-IVEI.
- SOLER I GODES, Enric (1935). «Els primers periòdics valencians». *Mirador*, núm. 315.
- SORIANO BUESO, Francesc (1936). «La premsa valencianista». *El Matí* (21 juny 1936).
- TRAMOYERES BLASCO, Luis (s. a.). *Catálogo de los periódicos de Valencia. Apuntes para formar una biblioteca de los publicados desde 1526 hasta nuestros días*. València: Facsímils París-València. [Extret de *Revista de Valencia*, 1880-1881]
- VICIANO NAVARRO, Pau (1987). «Aproximació a la premsa castellonenca de l'època isabelina i el sexenni democràtic (1834-1874)». A: *1r Congrés d'Estudis d'Història de la Plana*. Castelló: Diputació de Castelló.
- VILLORA REYERO, María Luisa (1982). «Las publicaciones periódicas de Castellón de la Plana —hasta 1900— existentes en la Biblioteca Pública de la ciudad». *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià* [València], núm. 3.
- (1935). «Un periòdic: 'El Mole'». *Mirador*, núm. 310.
- (1935). «Els periòdics: 'La Donsayna'». *Mirador*, núm. 315.
- (s. a.). «Col·loquis i romanç». *Mirador*.

Fora del domini lingüístic català

- BALCELLS, Josep Maria (1988). *Revistes dels catalans a les Amèriques: Repertori de 230 publicacions des de 1831*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- SURROCA I TALLAFERRO, Robert (2004). *Premsa catalana de l'exili i de l'emigració, 1861-1976*. 1a ed. Barcelona: Generalitat de Catalunya.